

Юстин єрм. Бойко. Про два невідомі листи Леоніда Фьодорова до митрополита Андрея Шептицького. Синод єпископів Української Греко-Католицької Церкви 8 березня 2021 року. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/pro-dva-nevidomi-lysty-leonida-fodorova-do-mytropolitya-andreya-sheptytskogo-5436/>

Юстин єрм. Бойко. Про три маловідомі молитви Митрополита Андрея Шептицького, 11.12.2020. URL: <https://synod.ugcc.ua/data/pro-try-malovidomi-molytvvy-mytropolitya-andreya-sheptytskogo-4697/>

Богдан Савак

ОТЕЦЬ ЙОСИП ВІТОШИНСЬКИЙ — ВИДАТНИЙ ТВОРЕЦЬ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ

Славився Денисів «Просвітою» культури
У минулім столітті зорею блистів!
Перший, після Львова, клав основи, мури
У серця народні, вливав волі спів.
Там співали хори, диригентів школа,
Духових оркестрів гриміли марші,
«Не пора» Франкове лунало довкола,
Горіло завзяття у селянській душі.

Так писав про культурно-подвижницьку працю, яку започаткував у нашому селі отець Йосип Вітошинський, денисівський емігрант-письменник, колишній десятник летунської армії УНР

12* Слово і Церква: українське національне і духовне відродження у XIX столітті

Михайло Шарик у своїй книжці «Розсипані перли», видрукованій 1965 року в Канаді.

Михайло Шарик не знав отця Йосипа Вітошинського, бо народився у серпні 1901 року, а отець Йосип Вітошинський помер у січні того ж року. То хрестив його вже зять отця Вітошинського — Антін Копертинський. Згодом патріоту Михайлу Шарику після впаду УНР місця на рідній землі вже не було. У своїх спогадах-трилогії «Діти війни» він писав, що 22 січня 1919 року в день проголошення Акту Злуки українські летуни в небі над Києвом зробили петлю і димовим шрифтом написали слово «Україна», аж тоді приземлилися й пішою ходою рушили на Софіївську площу. Тоді був сонячно-морозяний день. Летуни гордо йшли в шкіряних куртках-одностороях, а київські дівчата кидали їм під ноги живі квіти. Серце молодого юнака переповнювала гордість. Він думав, чи знає про це отець Копертинський, чи будуть знати про це його родина, односельці? На жаль, через окупацію українських земель московськими поневолювачами писемні праці Михайла Шарика стали доступними лише в час незалежної України.

Повертаючись до головної теми — діяльності пароха Денисівської церкви Святого Миколая отця Йосипа Вітошинського — маємо намір відобразити його як українського культурного діяча.

Якщо Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич та Яків Головацький (славетна «Руська трійця») увійшли в історію, бо на Західній Україні написали та видали в місті Буді (тепер Будапешт) пе-

ршу книжку народною мовою «Русалку Дністровую», то отець Йосип Вітошинський у другій половині того ж століття, усупереч тодішній владі, створив перший великий селянський хор, котрий співав із нот і ділом доказав, яка мелодійна та прекрасна наша мова, з якої чужа шляхта насміхалася, вважаючи поганською, бо, мовляв, нею можна спілкуватися хіба що з тваринами у хліві. Зусиллями Йосипа Вітошинського було започатковано й багато інших благородних справ, про які йтиметься далі.

Хто ж він, звідки цей пристрасний ентузіаст культури, про виняткові здібності якого в той час писали переважно лише в західноєвропейській пресі? За метричними даними, народився Йосип 18 березня 1838 року в селі Красноїллі. Його батьками були о. Сильвестр та Марія Вітошинські зі Станіславщини (тепер Івано-Франківщина). Закінчив Перемишлянську гімназію та Львівську духовну семінарію.

Ще у Перемишлі, будучи гімназистом, Йосип Вітошинський захопився мистецтвом співу, яке опановував від диригентів гімназійного й кафедрального хорів Л. Седняка та Ф. Лоренса. А під час навчання у Львові, окрім інтересу до співу, відзначився добрим голосом, організаторськими й диригентськими здібностями. У той час його вчителями музики були І. Ціпановський та композитор І. Лаврівський. Як один із найкращих співаків Йосип Вітошинський незабаром заприятелював з Анатолем (Наталем) Вахнянином, о. Боровичем, диригентом Бохенським,

Й. Савчинським (останній — дід Соломії Крушельницької по матері) та ін., які створили хоровий гурток і під час вакацій їздили з публічними концертами від села до села, славлячи українську пісню. Це була перша мандрівна стежина, яка вивела на велику артистичну дорогу Й. Партицького, О. і В. Нижанківських, о. В. Садовського та о. Йосипа Вітошинського.

Із «Хроніки Львівської семінарії» довідуємося, що Вітошинський був також активним членом студентської духової оркестри, керованої Ол. Лаврецьким, організатором відновлення музично-декламаційних вечорів семінаристів. І на першому з них хор під керівництвом Йосипа Вітошинського виконав в'язанку українських народних пісень, а його духовні побратими декламували поезії Тараса Шевченка, Миколи Устияновича, Сидора Воробкевича. На цьому концерті були також міщани та професор Яків Головацький. А вже упродовж двох останніх років навчання Йосип Вітошинський керував студентським хором (1863–1864 рр.).

Після висвячення 1864 року о. Йосип Вітошинський організував свій перший хор у всесвітньо відомому селі Зарваниці та керував ним у 1864–1867 роках, а всебічну підтримку йому тоді надав дядько його дружини Йоанни о. Порфирій Мандичевський. Та найвищих висот у культурно-громадській діяльності він досягнув у селі Денисові (тоді Тернопільського деканату, тепер Козлівського).

У половині 1860-х років на території наших міст і сіл лютувала епідемія холери, від якої люди гинули, наче мухи. Під час цієї епідемії помер і місцевий парох о. Йосип Струмінський (1866 р.), який першим створив у селі, зразу після скасування кріпосного права 1848 року, початкову школу. Упродовж року в селі були замкнені церква й школа. Єдиною розрадою для селян стали чотири єврейські корчми, в яких переважно проводили своє дозвілля чоловіки.

«Сумний був Денисів навесні 1867 року, — писав про той час Григорій Головка, — ні священника, ні вчителя, але восени прибуло дві молоді сили: о. Йосип Вітошинський і вчитель Омелян Бородієвич». Та незavidними були ті призначення для молодих спеціалістів. Така вже очевидно психологія в людей: чим гірше і тривожніше живеться, тим вони охочіше тягнуться до чарки, щоб «втопити горе». Адже після скасування кріпосного права зубожілі та неграмотні люди не знали, як тою волею скористатися, тому переважно газди йшли до корчми, де зосереджувалося все громадське життя. У ній вони після цілоденної важкої праці відпочивали, обговорювали новини, домовлялися про купівлю-продаж землі, майна, збіжжя, тут же відбувалися й сварки, бійки, замирення. Знаходили в корчмах притулок і селяни, які йшли туди лише з цікавості, бо при горілці знаходили співрозмовників, від яких довідувалися про новини, бувальщини з історії козацтва, чумакування, панщини тощо. Через пияцтво село залізло в борги,

селян обсіли злидні, бо шинкарі — шахраї-євреї забирали за борги ґрунти, збіжжя у передновок; вони навіть давали горілку в борг, щоб селяни в жнива віддавали подвійну, потрійну платню. Такий лихварський процент у той час руйнував не тільки Денисів, а й тисячі інших галицьких сіл. Не один господар тоді пропив свій ґрунт, хату, майно, заодно й розум та силу, а сам став жебраком. Тому з перших днів ці два молоді ентузіасти почали налагоджувати в селі громадське життя. Якщо вчитель взявся за освіту, то найбільший тягар праці випав на долю отця-пастора Йосипа Вітошинського. Поряд зі священничим обов'язком він спрямував усі зусилля на боротьбу з пияцтвом, бо вважав його найбільшим ворогом селян. Боровся з цим злом усе своє життя. А довелося докласти чимало зусиль. Бувало, прийде до церкви, а вона наполовину порожня. Присутні самі жінки. Тоді він перепрошує вірян за короткотермінову відсутність, бере в одну руку хрест, а в другу палицю і йде до корчми, що була від церкви з бічного боку через дорогу. Отець нікого не бив, але сама поява священника в такім обладунку вселяла страх. Налякані відвідувачі корчми втікали з неї навіть через вікна.

Не раз, спершись біля корчми на тин, отець дивився, хто заходить до неї. Любителі оковитої, здалеку побачивши священника, вже боялися йти до корчми. Крім цього, священник постійно ганьбив пияків у церкві під час проповідей. Тоді любителі оковитої бралися на спосіб і посиляли по горілку своїх дітей. Коли ди-

тина виходила з корчми, то о. Й. Вітошинський кликав її до себе і запитував: «Ти що несеш дитино?». «Горілку», — боячись гріха, відповідала вона. А отець далі: «Ану, покажи її мені, я подивлюся, чи вона добра». Дитина показувала, а священник брав пляшку, дивився, скільки вона коштує, і розбивав до каменя. Потім виймав гроші з кишені, давав дитині, кажучи: «На, візьми й віднеси татові, скажи, що горілка недобра».

А ось який переказ залишила нам Степанія Подільська, батьки якої були близькими приятелями з о. Вітошинським: «Його не любили священники інших парафій, хоч він був досить красивий, за те, що його погляди мали національно-демократичне спрямування. Завжди боровся з шахрайством, алкоголізмом. Одного разу панотець стояв у своєму проборстві і спостерігав, хто йде до шинку. Враз побачив, що один парафіянин крадькома зайшов до нього і незабаром вийшов. Потім оглянувся і почав утікати. Отець Вітошинський притьмом за ним. Утікач помітив, що за ним погоня, вбіг на своє подвір'я, бо жив неподалік, на ходу здавалось би непомітно кинув куплену пляшку горілки в коновку з брудною водою. Убігши до хати, не подаючи жінці виду, зразу взявся допомагати їй, чекаючи з острахом лиха. Але в хату ніхто не заходив. Тоді глянув у вікно й побачив, що о. Вітошинський кінчав виливати на землю з пляшки горілку».

Коли ж молодий жених приходив до о. Вітошинського домовитися про свій шлюб, то він питав: чи буде на весіллі горілка?

Від того залежало, яке буде вінчання: платне чи безкоштовне, бо, якщо з горілкою, то за шлюб треба платити, але не на церкву, а на читальню «Просвіти». Або зайшовши в школу на релігію, о. Вітошинський запитував учнів: «Скажіть, що буде завтра?». Діти різне вигадували. Тоді він каже: «Завтра пияк піде до корчми й проп'є все, що має». Бувало й таке, що священник привселюдно не давав цілувати Хреста «заїдливим» пиякам. Така подія вважалася великою ганьбою і гріхом. Про неї зразу з осудом говорили люди по селі, оплакували діти, дружина... У результаті вчорашні любителі оковитої заклиналися й переставали пити. Така боротьба з пияцтвом увінчалася тим, що в селі 1876 року було створене Товариство тверезости, до складу якого спершу належали члени громадської ради на чолі з о. Й. Вітошинським та О. Бородівичем, які заприсяглися не вживати хмільного. За їхнім прикладом потяглися й інші селяни. Завдяки таким діям згодом навіть деякі весілля відбувалися без горілки, був лише так званий «бромбас» (і то в малій кількості).

Згадаймо ще один епізод із тих років (із виступу посла Тимодея Старуха на похоронах о. Вітошинського). «Накликував (о. Й. Вітошинський людей. — Б. С.) до зівання з жидами», котрі є неробами й п'явками народу. Тому коло 1880 року зложив склеп. Він говорив людям: «Покиньте робити на жидів, купуйте у хлопа!». Се клептав він щодня і всюди. Не раз ставав на роздоріжжі, а хто лише прямував до жида, завертав його, навіть за руку

приводив до християнського склепу. Раз вийшов із церкви і бачить, що дівча йде з махоркою від жида Дудя. Він висипав махорку на землю, потоптав, поучив, що треба купувати у Микити, вийняв 2 крейцари і послав дівчину до християнського склепу. Так згодом переломив натуру від вічного купування в жидів» (запис спогаду про похорон зберігся в архіві Іванни Блажкевич).

Згодом завдяки зусиллям панотця у селі стала функціонувати лише «хлопська крамниця» з уже правдивими та вивіреними цінами. Й усе це увінчалось тим, що колишні корчми в селі стали не потрібні, їхні власники, не маючи виторгу, збанкрутували. Такі заклади зачинили, власники повтікали, а в центрі села на роздоріжжі доріг Вигін — Центральна на честь запровадження тверезого способу життя було поставлено великий пам'ятник — хрест, на якому напис: «Він переміг поганство, він переможе п'яньство». Згодом це місце освоїв Степан Соломко. Цей пам'ятник 12 червня 1983 року районні та місцеві атеїсти демонтували.

Нам відомо, що 1868 року вперше у Львові було закладено Товариство «Просвіта», а другий осередок після Львова 1870 р. завдяки зусиллям о. Йосипа Вітошинського організували в себе денисівці. Також створили перший чоловічий селянський хор, який поступово почав кількісно зростати та переріс у мішаний. Хор цей співав із нот, а диригентом був сам священник. Демонстрував хор своє мистецтво переважно в більших містах Західної України. Під час виступів цей хор виконував пісні «Заспівай ми,

соловію», «Ой зозуле, зозуленько», «Корона золотая», «Хлопське весілля», «Ой, умер старий батько», «Огні горять», «Закувала та сива зозуля», «Весна вже наспіла», «Гуляли, гуляли», «Осінь», «Верховина», «Далі коло року 1890», «Квіти мої», «Ох, та не люби двох», «Миленький соловію», «Венецький карнавал», «На погіднім синім небі», «Руська дума» («Альманах музичний», 1904 р.).

У репертуарі хору було понад сто творів композиторів Дмитра Бортнянського, Миколи Лисенка, о. Івана Лаврівського, Михайла Вербицького, Анатолія Вахнянина, Матвія Рудковського, Віктора Матюка, о. Остапа Нижанківського, Сидора Воробкевича та власні — о. Йосипа Вітошинського. До речі, пісенний твір «Ще не вмерла Україна» вперше прозвучав у виконанні сільського хору під орудою о. Й. Вітошинського в селі Денисові, а вже згодом його виконував цей хор в імпрезах на багатьох високих сценах Галичини.

На концерті у Львові віденські знавці співу підозрювали, що в хорі беруть участь оперні артисти, одягнені в селянський одяг. Тодішня преса писала: «Денисівські драбинясті вози із співаками, одягненими в сіраки, радо вітали Відень, Варшава і Прага». Не помилився сучасник, бо, справді, тоді про славу хору писала майже вся західноєвропейська преса. Безперечно, що це не залишилося поза увагою ясновельможного цісаря. Із цікавості він вирядив свого сина Рудольфа, щоби той ознайомився з мистецтвом

та побутом тих людей, які жили на «східних кресах» підвладної йому Галичини. Престолонаслідник Рудольф на той час мав 27 років і був єдиним сином цісаря Франца-Йосифа та імператриці Єлизавети, а отже — прямим спадкоємцем імперського трону. Проте Рудольфа знали як противника авторитарного правління Габсбургів, він виношував ідеї про радикальні демократичні переміни в управлінні державою. Це до глибини душі бентежило всевладного батька, який був консерватором.

Готуючись до зустрічі наслідника австрійського престолу архикнязя Рудольфа, Тернопільська міська управа створила оргкомітет. Його очолив власник маєтку в селі Вікно, що біля Гримайлова, Владислав Федорович, а секретарем став педагог, учений і громадський діяч Олександр Барвінський. На виконання програмних завдань, які були розроблені для привітань високого гостя, оргкомітет доручив о. Йосипу Вітошинському з Денисова та о. Амвросію Крушельницькому з Білої організувати хор. «Хто мав нагоду вправляти селянський хор до виконання поважного твору такого роду, як кантата, а відтак ним управляти, сей зрозуміє, яку трудну задачу мали оба диригенти — навчити стоголосий хор, зложений із кільканадцяти селянських дружин» (Олександр Барвінський, «Спомини з мого життя»).

Настала урочиста мить. «Місто Тернопіль було святково прибране і приготовлене до приїзду архикнязя. Перед дворцем і вулицями нагромадились тисячі народу. Коли вже смеркалося, а

вулиці засяяли ясним світлом, прибув архикнязь Рудольф із почетом і намісником П. Залеським. Після привітань з автономічними, державними, духовними та військовими властями достойний гість подався до Полковничої палати, що при площі Собеського».

Коли архикнязь вийшов із палати на балкон, звідусіль залунали вигуки «Слава!», а селянський хор під орудою о. Вітошинського проспівав «Народний гимн», кантату, що її уклав Анатоль Вахнянин, та «Многая літа».

Наступного дня високого гостя вітали представники українських товариств. Після того архикнязь у супроводі членів організаційного комітету вирушив до міського парку оглянути етнографічну виставку майстрів і народних умільців із Поділля і Покуття, яку експонували 5–6 липня 1887 року, а хор під керівництвом о. Вітошинського проспівав кантату, укладену на честь приїзду гостя, і твір П. Ніщинського «Закувала та сива зозуля». Як кореспондент польської газети «Kurjer Lwowski» на виставку прибув й Іван Франко. Газета «Діло» подала написану ним інформацію, що хор налічував 122 співаки. Учасниками його були селяни з Білої, Чистилова, Вороб'ївки, Курівців, Цеброва, Березовиці, Настасова, міщани з Тернополя, а осередок хору творили співаки з Денисова, Купчинців і Городища.

На виставці в Тернополі віденські гості, фахові знавці співу, не вірили, що в країні «диких ведмедів», «беренлянді», як тоді австрійці називали Галичину, так мелодійно і професійно співа-

ють сільські хористи. А переконались лише тоді, коли оглянули мозолясті порепані руки аматорів. Гостей надзвичайно вразили, як писала віденська преса, високомистецький рівень, колорит, талант народу, з яким вони зустрілися.

Наступного дня архикнязь Рудольф у супроводі варті поїхав у село Мишковичі, очевидно, щоб уладнати деякі фінансові справи. У цьому населеному пункті перед його величністю знову виступили денисівські аматори — хор та духова оркестра (до речі, духова оркестра, яку організував та навчав о. Йосип Вітошинський, тоді була першою і єдиною на Тернопіллі).

Ознайомившись із таким багатим витвором мистецтва і культури, престолонаслідник австрійського імператорського трону, повернувшись додому, почав захоплено вивчати українську мову. Це було щось набагато більше, ніж визнання й повага до українського народу та витворів його мистецтва, що до того зробив у межах етикету його батько.

У нашому дописі подано лише один аспект із десятків тих добрих діянь, які започаткував та понад чверть століття провадив денисівський священник о. Йосип Вітошинський. Про все інше, щоби дізнатися, треба побувати в цьому мальовничому селі, у його краєзнавчому музеї — пам'ятці культури XIX століття, в якій колись жив та вітав високих гостей наш пастор.

У ті часи слава про великі зразки культури, запровадженої в Денисові, розлетілася по всьому світі, де лиш жили українські

родини. Про денисівський хор, диригентом якого був сам о. Йосип Вітошинський, писала численна європейська преса. Співом хору були захоплені та про нього писали Іван Франко, Михайло Павлик, Богдан Лепкий, Павло Думка, Яцько Остапчук, Олександр Барвінський, Корнило Устиянович, чеський етнограф Францішек Ржегорж та ін., а Андрій Чайковський увічнив працю нашого священника в об'ємній книжці «Панич».

Зазначимо також, що хор під орудою о. Вітошинського завжди вітав Митрополита Андрея Шептицького під час його приїзду в Тернопіль.

Та діяпазон діяльності панотця постійно розширювався. 1880 року о. Вітошинський заклав у Денисові одну з найкращих у Західній Україні школу диригентів хорів і духових оркестр, а 1894 року — драматичний гурток, який спершу ставив невибагливі п'єси, а потім осягнув «Сватання на Гончарівці» та «Наталку Полтавку».

За високий зразок культури о. Й. Вітошинський вважав і зайнятість бджільництвом, бо й сам був взірцевим пасічником. Він також був засновником та організатором першої громадської каси, пожежного товариства, допомогового товариства для сиріт, бідних і студентів, курсів для вишивання, садівництва. Під його патронатом на місці старої дерев'яної церкви збудовано нову цегляну, унікальної архітектури (1887, архітектор Роттер), яку

три роки розмальовував знаний художник Корнило Устиянович (1888–1890).

Після завершення розпису церкви настав час прощатися. Отець Вітошинський умовляв художника залишитися жити в Денисові, та потреба в розписі нових церков кликала гостя в дорогу. Про епізод прощання денисівців із художником Олександр Федорук у свої книжці «Корнило Устиянович» (Київ, 1992) написав так: «Проводжали Устияновича всім селом. Прийшов і Йосип Вітошинський з хористами. Стали усі півколом, змахнув диригент паличкою — полинуло над селом «Огні горять». А потім 125 чоловічих голосів заспівали «Хлопське весілля», «Ой, умер старий батько» — сльози покотилися Корнилові з очей.

— Прощай, Йосипе! Прощайте, люди добрі! — вклонився низенько.

Степан Гарматій сидів напереді за фірмана.

Коні поволі рушили».

На схилі років свого життя о. Вітошинський збудував також добротний будинок-проборство, але не тільки для себе, а для розвою рідної культури, бо в ньому поряд із своїм житлом, у сусідній кімнаті, проводилися репетиції хору, духової оркестри та містилася диригентська школа. Сьогодні навіть важко собі уявити родину, здатну на таку пожертву, щоби не тільки себе, а й своє житло пожертвувати і перетворити на навчальний заклад, який згодом став справжнім університетом культури, бо в ньому, крім

основних дисциплін (диригування, сольфеджіо), ще й викладали історію України, рільництво, бджільництво і малярство.

Минали роки... Багаторічна виснажлива праця, яку отець-пастор, не шкодуючи себе, вкладав у розвиток рідної культури, все-таки давалася визнаки, підривала здоров'я. Адже поїздки хористів на концерти в Тернопіль, Бережани, Теребовлю, Струсів, Бучач, Коломию, Станіславів, Золочів, навіть до Львова (хористів часто перевозили запряжені до драбинястих возів коні) рідко коли минали без нервових напружень. Бували випадки, коли виникали непередбачувані життєві обставини: захворів співак, в іншого мама, батько, дружина, діти, а ще в когось рідня готувалася до весілля, хрестин тощо. Але мистецтво вимагало пожертв. Крім того, щоби подолати немалі відстані, треба було передбачити в дорозі місця для перепочинку і ночівлі людей, годівлі коней. За весь цей організаційний процес відповідальним був тільки він, о. Вітошинський. «Адже там розвішані афіші, на нас чекають люди», — казав і заохочував співаків. Крім того, панотець, відповідно до духовного сану, ще мусив бути людиною слова.

Поряд із підйомами на високі щаблі слави часто були організаційні випробування, родинні проблеми. Доля не жаліла панотця та його родину. Так, 1883-го на 41-му році життя померла дружина Йоанна, а 1898-го — дочка Антонія (обидві при пологах). Щоби зарадити цій біді, о. Вітошинський скерував до Львова на медичні курси молоду сільську жінку Марію Самицю

(1876–1964, дівоче прізвище Варениця), яка після навчання була здібною сільською повитухою і врятувала не одне життя. Та до окриленого завзяттям священника, який ніколи не звертав уваги на власну втому, підкралася підступна хвороба. 24 січня 1901 року після тяжкої недуги на 63-му році життя відійшов у засвіти плугатар Галичини, який упродовж свого життя невтомно орав духовну ниву і засівав її добірним зерном рідної культури. Тому й не дивно, що на його похорон прибули не тільки тисячі людей із навколишніх сіл, а й численні делегації з Тернопільщини, Тербовлянщини, Бережанщини та Підгаєччини. 26 січня під жалібні звуки створеної ним духової оркестри й спів чоловічого хору віднесли домовину о. Йосипа Вітошинського на сільський цвинтар, де над могилою промовляли о. Володимир Громницький із Тернополя, о. Євстахій Цурковський із Настасова, о. Ілько Кузів із Денисова та посол Тимотей Старух із Золотої Слободи.

«Умер старий батько-співак, — писав сучасник-денисівчанин Григорій Головка, — завмерли-замовкли і його соловейки, що так гарно, так голосно та часто співали... Замовкли струни кобзи, що так звучно грала, замовкли, та не порвалися... Се тільки не стало кобзаря, а кобза зістала, вона чекає на нового кобзаря-майстра» («Альманах музичний», 1904: 135–137).

Минає невблаганний час, та вічно житиме у вдячній пам'яті українського народу його талановитий син — панотець Йосип Вітошинський.